

Akademik Özgürlüklerin Öznesi Kimdir?

Ahmet Murat Aytaç, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,
e-posta: aytac@politics.ankara.edu.tr

Güncel durum bizi üniversitenin düşüncenin düzeni içindeki yerini yeniden düşünmeye davet ediyor. Bu davetin yakın nedeninin, barış için akademisyenler tarafından yayımlanan bildiriye yönelen baskılar olduğuna şüphe yok. Önceleri küreselleşme, ulus devlet, piyasalaşma, kamu hizmeti, özelleştirme gibi kavramlar üzerinden düşünülmüş bir konuyu, şimdi farklı bir bağlam üzerinden yeniden düşünmeye gayret etmemizdir talep edilen. Artık güncelliğin bize yöneltmiş olduğu üniversitenin yeniden düşünülmesi talebini, üniversite hayatını akademik özgürlükler açısından yeniden değerlendirme talebi olarak yorumlayacağımız açıktır. Bu talebi, aktüel olanın meydan okumasına yanıt veren bir şimdiki zaman reddiyesi ile karşılamak akademik eleştirinin gereklerini ifa etmek için yeterli sayılabilirdi. Ne var ki, her yeniden düşünmede, az önce de göstermeye çalıştığım gibi, daha önce düşünülmüş olanın bir kez daha ele alınmasından, yani bir tür tekrür olmasından ötürü geçmişin etkisi peşinen varsayılmıştır. Tüm özgürlükler gibi, akademik özgürlükler de ihlal edildiklerinde düşüncenin dikkatini üzerine çeker. Bu yüzden, özgürlüklere yönelttiğimiz ilgi, araştırma nesnesini sadece belli bir süre zarfında yapılandırılan baskı uygulamalarının yarattığı sorunlar içerisinde bulmaktadır.

Açıkça anlaşılıyor ki, akademik özgürlükler de, tüm özgürlükler gibi, beraberinde getirdiği geçmişin yükünü kimlerin sırtlanabileceği üzerinden kendini tartışmaya sunabiliyor. Görünüşte hak ve yükümlülüklerin norm alanının saptanabilmesiyle ilgili bir hukuk sorunu olan akademik özgürlüklerin tarihselleştirilmesi, ihtilafın taraflarının kimler olduğunun netleştirilmesine başka türlü müsaade etmeyecekmiş gibi duruyor. Öte yandan, özel ve sınırlı bir biçimde tarif edilmiş bir grubun, diğerlerine tanınmayan türden özgürlüklerle donatılmış olması başka türden bir açıklamayı da gerektirmektedir. Başka bir deyişle, tanıladığımız ihtilafın varlık sebebini, akademik özgürlüklerin taşıyıcısına, bu türden haklar verilmiş olmasını adil kılacak ahlaki nedenleri ortaya koymadan açıklayabilmek mümkün değildir. Bu tartışmaların yol göstericiliğinde vardığımız yerde, ele alınmasıyla tüm bu tartışmaların nihai değerini saptamak için bize bir ölçü sunacağına inandığım bir politik soruyla karşılaşacağız: Akademik özgürlüklerin varlığı, özgürlüğün akademisinin inşa edilmesi açısından nasıl bir değer taşıyor sorusunu dikkatinize sunarak konuşmamı noktalayacağım.

O halde, güncelliğin talepleri doğrultusunda karşılaştığımız akademik özgürlükler meselesini, hukuksal olanı tarihselleştirmek, tarihsel olanı da ahlakileştirmek

yoluyla politik bir hedef olan özgürlüğün akademisine doğru yönlendirmemiz gerekiyor. Sorunu tarihsel açıdan değerlendirdiğimizde, Türkiye’de akademi, kendi faaliyetlerinin özgürlükler düzeni içindeki yerini, uzun zaman için bilim ve sanat hürriyeti başlığı altında düşünme eğiliminde olduğu ilk olarak dikkati çekmektedir. Yükseköğretim kurumlarının eğitim/öğretim, araştırma ve yayınlama gibi faaliyetleri sırasında dışarıdan gelecek baskılara karşı korunması yönünde bir endişe her zaman mevcuttu. Düşünce suçu, sansür gibi konuların bilim ve sanat hürriyetine getirdiği kısıtlamaların kalkması için öngörülen çözümün esasını, bu çerçevede, “üniversite özerkliği” oluşturuyor ve bu formül bilim ve sanat hürriyetinin tesisinin önemli bir boyutunu teşkil ediyordu.

Şimdi, meselenin günümüzde “akademik özgürlükler” başlığı üzerinden yeniden düşünölmeye başlanmış olmasının anlamı üzerinde biraz durmakta yarar var. Görünüşte akademik özgürlükler, zaten bilim ve sanat hürriyeti kapsamında dile gelmiş bir düşüncenin, yükseköğretim ile ilgili özel bir alanını işaret etmektedir. Bağımsız araştırmacıların, yazarların, bilimsel eserlerin çevirisiyle uğraşan kesimlerin de içerildiği daha geniş kapsamlı bir özgürlük alanında ağırlıklı bir yer işgal eden kurumların sorunlarını dile getirmektedir. Bilim özgürlüğünün bu şekilde geniş bir tarifine ilk kez Weimer anayasasında tarif edilen *Wissenschaftsfreiheit* ilkesinde rastlıyoruz. Almanya’da akademisyenlerin hukuki statüsünün memur (Beamte) olmasından ötürü, bilimsel faaliyetin kamu otoritelerince yönlendirilebilir olması, siyasal hayatın temel endişe kaynaklarından biri olarak öne çıkmıştır. Faşizm uygulamalarından sonra 1949’da Bonn Temel Yasası’nda yeniden tarif edilen bu ilke, esasen bilimsel faaliyetin doğasına yabancı olduğu kabul edilen müdahalelerin önünü almak amacıyla geliştirilen bir özgürlükler alanı olarak tarif ediliyordu. Aslında Humboldt tarafından geliştirilen üniversite özerkliği fikrinin doğal bir tamamlayıcısı ve normatif dayanağını oluşturuyordu.

Meseleyi akademik özgürlükler başlığı altında ele almanın üniversite tartışmasına yaptığı asıl katkı kendini burada ortaya koyar. Üniversiteyi, kurumsal özerkliğin özgürlüğün sadece bir boyutunu oluşturduğu daha karmaşık ve çeşitli bir ilişkiler bütünü olarak kavramak bu sayede mümkün hale gelir. Böylelikle özgürlük sorununun kapsamının genişliği ve boyutlarının zenginliği ortaya çıkar. Barış için akademisyenler bildirisi sonrasında imzacılara yönelen baskılar, bilimsel özgürlüğün yükseköğretimi kurumsal olarak merkeze alan tarifinin yetersizliklerini de ortaya çıkarmıştır. Bildiri, akademisyenlerin Kürt sorununun verili durumunda barışın yeniden tesis edilebilmesi için belli talepler geliştiren bir politik müdahale niteliğindedir. İlk başta “extramural”, yani meslek dışı ifade boyutuyla öne çıkmasına rağmen, ortaya çıkan etkileriyle meslek içi eleştiriler boyutuyla da ilgili sorunlar çıkardı. Diğer yandan, bilim insanlarının beyanlarının,

üniversitelerin tercihleriyle çatışması sonucunda kurumlar ile akademisyenler arasında beliren gerilimler, akademik özgürlüklerin başka bir boyutunu gözler önüne serdi. Hükümet, medya kuruluşları, diğer akademisyenler hatta öğrencilerin bildirinini barış içeriğinden duyduğu rahatsızlığı yansıtmaya biçimleri, bazı akademisyenlerin idari ve cezai takibata, bir kısmının neredeyse fiziki şiddete maruz kalmasıyla durum son derece çetrefil bir hal aldı.

İşte akademik özgürlüklerin öznesi kimdir sorusu, bu türden çatışmalar tarafından belirlenen bir sorun alanını, söz konusu özgürlüklere gerçekten ihtiyaç duyanların görüş açısından yanıtlama umuduyla sorulmuş bir sorudur. Akademik özgürlüklerin, özgürlük akademisi olarak adlandırabileceğimiz, henüz var olmayan, ama onun için mücadele eden, onu talep edenler var oldukça ileride var olma potansiyeli taşıyan, “gelmekte olan üniversite” için politik önkoşulu olarak gerçekleşmesinin yolu, bu sorunun doğru yanıtlanmasından geçmektedir. Böylelikle, bir kez daha, tüm sorunları ve çözümleri “üniversite özerkliği” ekseninde tarif edilmiş olan dar bir özgürlük görüşünü, bir yaşam dünyası olarak akademinin genel özgürlüğü problemiyle ilişkilendirerek daha geniş bir bağlama yerleştirmiş oluyoruz.

Genel bir özgürlük sorunun parçası olarak ele alındığında mesele bizi akademik özgürlüklerin öznesini sorunlaştıran ahlaki çerçeveyi ne olduğunu tartışmaya yönlendiriyor. Artık yapılması gereken, neden herkese tanınan özgürlüklerin ötesinde, bir de akademik özgürlükler ile ilgili ayrı bir alana ihtiyaç duyulduğunu açıklama meselesidir. Somut bir şekilde ortaya konacak olursa, genel ve herkese tanınmış bir hak olan ifade özgürlüğü hakkı dururken, özel ve dışlayıcı bir şekilde tanınmış olan bu akademik özgürlüklere ne ihtiyaç var sorusuyla karşı karşıyayız.

Özgürlük, yüklemi olduğu varlığı, belli müdahalelerden korumak ve ona belli yetkiler tanımakla ayırt edilebilir. Örneğin inanç özgürlüğü, inancı dışarıdan gelecek müdahalelere karşı korumanın yanı sıra öznesine belli bir güç de atfeder. Bu bakımdan tanınmış bir özgürlük ile bir hakkı ayırt etmek mümkün değildir. Her hak, sahibine belli bir seçim yapma kudreti verdiğinden ötürü, onu özgürlükle ilişkili bir potansiyele bağlar. Bu tarz bir hak öğretisi, tüm insanların aynı saygınlık ve onura sahip olduklarını kabul eden eşitlik varsayımından destek alır. Eşit dağılmadığında haklar, kolaylıkla imtiyazlara dönüşürler. Bu bakımdan akademik özgürlüklerde, kendilerine farklı türden bir saygı göstermeyi haklı kılan ne türden bir kapasitenin korunduğunu göstermek önem taşımaktadır. Yurttaşlara özgü ifade özgürlüğünden veya gazetecilerin kullandığı basın özgürlüğünden, akademik özgürlüklerin korudukları bilimsel değerler açısından ayırt edilebileceğini söyleyerek devam edebiliriz.

O halde akademik faaliyetin değeri, nihai olarak ortaya konan ürünün bilimsel değerinden yola çıkılarak belirleniyor demektir. Bir ürünün bilimselliğini nasıl belirleyebiliyoruz peki? Eserin hakikati yansıtmaması veya hakikate yönelmiş olması bu açıdan bize pek yardımcı olmaz. Nihayetinde birçok farklı düşünsel faaliyetin de iddiası veya hedefi hakikattir. Üstelik bilimsel olduğundan hiç kuşku duyulmayacak birçok düşüncenin, zaman içerisinde hiç de hakikate uygun olmadığı görülmeye başlandı. Hatta bazı bilimsel kuramlarına göre, bilimselliğin ölçütü, bu tarz bir yanlışılanmaya açık olmaktır. Hakikat ölçütünden umduğumuzu bulamadığımız noktada, bilimsel ürünü bilimsel olmayandan ayırt eden ölçütü netleştirebilmek için belli bir kıyaslamaya yönelebilir. Ancak bu durumda da, neyin bilimsel olduğuna dair önceden bir varsayımımız olmadan böyle bir kıyaslamaya imkânsızlığı ile karşı karşıya kalırız. Bu tarz bir kıyaslamada varsayımlarımızı, zaten faaliyeti tanım gereği bilimsel olması gereken akademisyenin kimliği üzerinden kurarız.

Şimdi bilimselliğin ölçütü olarak ürünü veya eseri almıştık. Oysa eser bizi gerisin geri eseri ortaya koyan faile yönlendirdi. Bir tür yorum döngüsü içine girmek veya bu döngüyü kat edebilmek için üçüncü bir terime ihtiyaç duyulduğu açık. Bu üçüncü terim üniversite olabilir mi? Evet, gerçekten de faaliyetlerin bilimsel dayanaklarını belirlemek, araştırmaları organize etmek, yayınların standartlarını ölçecek hakemlik mekanizması işletmek ve en önemlisi bilimsel bilginin öğretilmesi ve öğretilmesi için gerekli kurumsal imkânları sunması açısından üniversite bu döngünün kat edilebilmesi için bize destek sunabilir. Zaten üniversitenin kurumsal özerkliğini önemli kılan da budur. Eğitim ve araştırmacının öznesi olan üniversite formülü, önceden de değindiğim üzere, Humboldt üniversitesi olarak da bilinen tasarımın temel dayanağını oluşturuyordu. Humboldt'un üniversite önerisinin özünü, üniversitenin kendini çevreleyen siyasi, dini ve iktisadi dünyaya karşı özerkliğinin savunulması oluşturuyordu. Hakikatin mekânı olan bu kurum, bütün kısa ve uzun vadeli iktisadi çıkarların üstünde tutulmalı, gerçeği kendi stratejik ve taktik ihtiyaçları doğrultusunda çarpıtan siyasi iktidarların uzağında kalmalı ve kendi dogmalarının eleştiriden uzak ve dokunulmaz olması gerektiğini ileri süren dinler karşısında kayıtsız kalmalıydı. Çünkü üniversitenin temel işlevlerinden olan araştırma, sadece hakikatin bu şekilde karartılmasına yol açabilecek etmenlerle üniversite arasına mesafe konmasıyla mümkün olabilecek ve gerçekleştirilecekti.

Özerklik sorunu, tabiatı itibarıyla üniversiteyi sadece insanların bir araya toplandığı bir çalışma mekânı olmanın ötesine koymayı gerekli kılar; çünkü özerklik üniversitenin işlevini yerine getirebilmesi için özgürlük gibi yüce ideallere ihtiyacı olduğu anlamını taşır. Buna göre üniversite, hakikat ve hakikatin araştırılması için gereken özgürlük ideallerinin somutlaştığı bir kurumdu. Söz

konusu özgürlüğün gerçekleşebilmesi, öncelikle üniversitenin mali kaynaklar açısından özerk olmasını gerekli kılıyordu. Bunun yanında gereken bir diğer nitelik üniversitenin idari özerkliğinin sağlanmasıydı. Böylelikle üniversitenin özgürlüğünün üç dayanağı olan, bilimsel, mali ve idari özerklik ilkeleri, kaynağını kendisi karşısında otonom kalınabilecek bir siyasi iktidarın var olduğunu iddia eden ve bu iktidara karşı savunulacak özgürlük ideasını meşru ve anlaşılır kılmayı hedefleyen bir metafizik anlayıştan alıyordu.

Ne var ki, bu özgürlük anlayışı köklerini iktidarın toplumsal ve siyasal uzamda devlet veya piyasa gibi belli alanlarda yoğunlaştığı ve bu yüzden de iktidar dışında özerk bir kurumsal çerçeve oluşturmanın mümkün olduğu inancından alıyordu. Zaten nesnel ve yansız bilginin, insanı özgürleştirecek bir tarzda kaydedildiği, işlendiği ve dolaşıma sokulduğu bir alan olarak üniversite tahayyülü, sadece böyle bir dışarı varsayıldığında olanaklı olabilirdi. Oysa, bilgi ve bilginin doğası, toplumsal ve siyasal işlevi hakkında modern düşünce dünyasında gelişmeye başlayan yeni anlayışlar, bu tarz bir yansız ve özgürleştirici bilgi pratiği konusunda son derece önemli şüpheler doğurmaya başlamıştır. Bu şüpheler bizi, meselenin diğer yönüne bakmaya yöneltiyor. Bir kurum olarak üniversite, insan, para ve bilgi akışlarını denetleyen, son derece karmaşık ve etkili bir işleyişe sahip olan bir iktidar şebekesi içinde üstlendiği işlevler tarafından belirlenir. Bu yönüyle üniversite, kurumsal iktidar mekanizmalarının sıklıkla akademik özgürlüklerin aleyhine işletildiği bir mekanizma olarak ortaya çıkar. İktisadi, siyasi, kültürel iktidar bloklarının taleplerinin akademik faaliyet üzerinde uyguladığı bir disiplinin taşıyıcısı ve örgütleyicisi olarak işlev görür.

Akademik özgürlükler açısından üniversitenin kurumsal yapısının sorun oluşturduğu yer burada belirir. Somut bir şekilde ortaya koyacak olursam, akademik özgürlüklere saldırıldığında, üniversitenin kurumsal yapısı, Türkiye’de görüldüğü kadarıyla, hiç de öyle saldırı altında olan bir yer görüntüsünü sunmaz. Aksine, bu kurumsal işleyiş, saldırının planlandığı, uygulamaya konduğu ve sonuçlarının izlendiği bir karargâh gibi işlev görmektedir. Barış için akademisyenler bildirisine yönelik yaptırımların uygulanmasında üniversitelerin kurumsal yapısının bu süreçler içinde nasıl işlediğini anımsamak bile yeterli olabilir.

Şimdi burada, içinde yaşadığımız bu akademik dünyanın, özgürlüğün akademisi olarak örgütleyecek parametrelerin içinde üniversitenin kurumsal yapısının nasıl ikircikli bir işlev içinde olduğunu yeterince açtığımı düşünüyorum. Ne var ki, Türkiye’de üniversite özgürlüğünün sorun edilme biçimi, dar anlamıyla siyasi bir sorun olarak algılanmakta, sanki hükümet programları ve stratejik devlet politikalarının ötesinde bir anlam taşıymıyormuş gibi gözükmektedir. Bu yüzden,

YÖK ile üniversite arasındaki ilişkinin ve giderek de hükümet ile YÖK arasındaki ilişkinin, yani merkezi iktidarın üniversiteler üzerindeki denetiminin sınırının ne olması gerektiği meselesinin, Türkiye'deki üniversite tartışmasının ayırt edici özelliklerinden birini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Ancak Türkiye'deki üniversite özerkliği sorununa biraz daha yakından bakınca, bu sorunun ilk bakışta görülemeyecek bir yanının da olduğu fark edilmektedir. Üniversite özerkliğinin dile getirilme biçimleri, özerklik talebinin daha derinde yatan bir gerilimin belirtisi olduğunu bize göstermektedir. Bu gerilim, belli bir meslek grubu oluşturan bilim insanlarının, alternatif iktidar odakları karşısında veriyor olduğu korporatist bir tepkiden daha fazlasını da işaret etmektedir. Türkiye'de üniversite özerkliği, çoğunlukla, merkezi iktidar ile ülkenin genel siyasi sorunları üzerinden çatışmaya giren akademisyenlerin ve öğrencilerin, fikir özgürlüğü talebi ve hayat hakkı arayışlarını dile getirebilmeleri için meşru bir söylem çerçevesi oluşturmakla ilgili olmuştur. Sadece fikir özgürlüğü talebini değil, aynı zamanda hayat hakkı talebini de içeriyor olmasının en önemli nedeni ise, üniversitenin bir kısmı ile merkezi iktidar arasındaki çatışmanın aynı zamanda üniversiteyi de içeriden bölüyor olmasıdır. Bu bağlamda, Türkiye'de üniversitenin iktidar ile olan ilişkisi, kişisel mesleki ve siyasi birçok faktörün iç içe girdiği bir üniversite içi çatışmayla da kol kola gitmektedir.

1933 Darülfünun tasfiyesi, DTCF tasfiyesi, 27 Mayıs 127'likler vakası ve 12 Eylül'de yaşanan 1402'likler vakası bu türden çatışmaların tipik örnekleri olarak ele alınabilir. Bu çatışmaları ve sonuçta ortaya çıkan tasfiyeleri, üniversitelerin kamuoyu nezdinde hangi ölçütlere göre kabul gördüğünden yola çıkarak anlayabilmek mümkün. Türkiye'de yurttaşlar üniversiteyi, öğrencileri hayatta ihtiyaç duyacakları mesleki bilgi ve becerilerle donatan kurumlar olarak görürler. Dolayısıyla devlet ve toplumun ihtiyaç duyduğu beceri ve bilgilerin üretilmesi ilk ölçütü oluşturur. Bunun yanında, bir yandan ulusu modern dünya ile bütünleştirirken, diğer yandan milli değerlerin güçlendirilmesi, devlet ile toplum ilişkilerinin pekiştirilmesi yönünde başka bir beklenti de devreye girer. Merkezi iktidarın üniversiteler karşısındaki tutumunu belirleyen de, bu iki beklentinin ne ölçüde karşılandığı olmuştur. Üniversitelerin bu beklentileri karşılamayan veya buna direnen kısmı, iktidarın bu bakış açısı yüzünden hızla siyasallaşmış ve üniversitenin kendi içinde bölünmesine ve merkezi iktidarla belli çatışmalara girmesine yol açmıştır.

Şimdi yaşadığımız da kanaatimce bu türden bir çatışmadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu çatışmaların üniversiteyi de kendi içinden böldüğü ve bir çatışma alanı haline getirdiğidir. Bu yüzden akademik özgürlüklerin öznesini belirlerken, akılda tutulması gereken bir başka nokta, üniversitenin bir

kurum olarak savunulmasından daha fazlasına ihtiyaç duyduğumuz gerçeğidir. Öğrencisinden çalışanına kurumun içerisinde yer alanların iktidarla kurdukları ilişki açısından *özgürlüğü*; “öğrenenin” den, “öğreten” ine kadar, herkesin bilginin üretiminin ortak özneleri olmaları açısından *eşitliği*, bir üretken güç olarak bilgiyi ve bilgi üretimini denetlemeyi değil, onu üreten güçlerin geliştirilmesini ve çeşitlenmesini kendisine temel almış, özgürlüğü kendisine değil kendisini oluşturanlar için isteyen bir üniversite amacımız olmalı. Özgürlüğün akademisi veya “gelmekte olan üniversite” hedefine yönelmiş bir akademik özgürlükler kavrayışının anlamı bence burada yatmaktadır.

